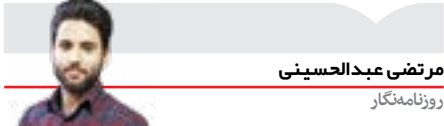

تبعیض طبقاتی وام‌های بانکی

دهک‌های پر درآمد ۴ برابر کم درآمد‌ها وام بانکی گرفته‌اند، در سال ۹۹ وام‌ها ۹۵ درصد بیشتر شده‌اند

مرتضی عبدالعسینی

روزنامه‌نگار

آمارهای اخیر بانک مرکزی از افزایش ۹۵ درصدی تسهیلات بانکی در ۹ ماهه سال جاری در مقایسه با مدت مشابه سال قبل حکایت دارد. براساس این آمارها درحالی مجموع تسهیلات اعطایی سیستم بانکی کشور در ۹ ماهه سال ۹۸ حدود ۶۲۶ هزار میلیارد تومان بوده که این رقم در ۹ ماهه امسال حدود ۱۲۲۰ هزار میلیارد تومان است. در این افزایش بی‌سابقه باید دو نکته را مدنظر داشت؛ اولاً افزایش ۳۰ درصدی تسهیلات، مطابق الگوی تاریخی است و می‌توان پذیرفت، ثانیاً با درنظر گرفتن بسته ۷۵ هزار میلیارد تومانی کرونا و همچنین بسته ۲۰ هزار میلیارد تومانی ودیعه مسکن می‌توان انتظار افزایش تسهیلات بانکی را تا سقف ۹۰۰ هزار میلیارد تومان در ۹ ماهه سال جاری پذیرفت. اما ۲۲۰ هزار میلیارد تومان دیگر توجیه اقتصادی و سیاستی نداشته و احتمالاً از طریق افراد حقیقی و حقوقی به بازارهای مالی سرزیر شده است. بازدهی بالای بازارهای مالی در دوسال اخیر و همچنین پایین بودن نرخ بازپرداخت وام‌های بانکی در مقایسه با نرخ تورم دلیل واقعی و کافی برای ادعای مطرح‌شده، اما هدفمند نبودن تسهیلات بانکی و عدم تأثیر آن در متغیرهای واقعی اقتصاد تنها معضل وام‌های کشور نیست، بلکه توزیع بسیار نابرابر آن نیز مدنظر است. براساس آمارهای وزارت کار پنج‌دهک بالای جامعه در مجموع ۲/۵ برابر پنج‌دهک پایین جامعه تسهیلات دریافت کرده‌اند. ازطرفی براساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس شرایط سخت دریافت وام و همچنین رانتی بودن آن در ۶ ماهه ابتدایی سال ۹۹ منجر به عدم دریافت وام ازدواج برای ۳۸ درصد از متقاضیان این وام شده است. همه اینها درحالی است که درسطح جهان تسهیلات خرد، یکی از ابزارهای ریشه کن کردن فقر محسوب می‌شود که در آن در عین ایجاد منابع پایدار پرداخت وام، دسترسی خانوارهای کم‌درآمد را به تسهیلات نیز تقویت می‌کنند. «گرامین بانک» بنگلادش نمونه موفق و بارز اعتبارات خرد برای مبارزه با فقر است که ایده‌پرداز آن محمد یونس را نیز از جایزه نوبل اقتصاد بی‌بهره نگذاشته است. به‌نظر می‌رسد که با رعایت سه اصل؛ سادگی، دسترسی و پایداری منابع در کشور و همچنین ازطریق ابزارهایی مانند سهام عدالت و کارت بارانه می‌توان تحول عظیمی در توزیع برابر و هدفمندتر تسهیلات بانکی ایجاد کرد.

۱۱۱

۹۱۲۲۰ هزار میلیارد تومان تسهیلات بانکی در ۹ ماه
در ۹ ماهه نخست سال درمجموع ۱۲۲۰ هزار میلیارد تومان تسهیلات ازسوی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن، مسکن و ساختمان، بازرگانی، خدمات و سایر بخش‌های متفرقه پرداخت شده که نسبت به تسهیلات ۶۲۶ هزار میلیارد تومانی در مدت مشابه سال قبل ۹۵ درصد افزایش داشته است. براساس گزارش منتشرشده ازسوی بانک مرکزی، تسهیلات پرداختی به بخش خدمات با ۲۹ درصد بالاترین سهم را از کل تسهیلات پرداختی در مدت مذکور داشته است. صنعت و معدن با افزایش ۱۵۵ درصدی در ۹ ماهه نخست امسال، به ۳۶۲ هزار میلیارد تومان رسیده است. مقدار این تسهیلات در ۹ ماه اول سال گذشته ۱۱۸ هزار و ۳۷۰ میلیارد تومان بوده است. سهم تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش صنعت و معدن از کل تسهیلات پرداخت‌شده به بخش‌های کشاورزی، صنعت و معدن، مسکن و ساختمان، بازرگانی، خدمات و سایر بخش‌های متفرقه در ۹ ماهه نخست سال گذشته، ۳۱ درصد بوده که امسال این رقم به ۲۹ درصد رسیده است. این درحالی است که طبق قانون برنامه ششم توسعه، بانک مرکزی (شورای پول و اعتبار) مکلف است سیاست‌های پرداخت تسهیلات بانکی را به گونه‌ای تنظیم کند که سهم بخش صنعت و معدن از تسهیلات پرداختی سالانه طی اجرای قانون برنامه حداقل ۴۰ درصد باشد. همچنین تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش بازرگانی نیز در ۹ ماهه نخست سال جاری با ۱۶۰ درصد افزایش به ۲۲۱ هزار میلیارد تومان رسیده است. با این حال سهم بخش بازرگانی از کل تسهیلات پرداختی به بخش‌های یادشده با تغییر بسیار اندک نسبت به مدت مشابه سال گذشته در حدود ۱۸ درصد بوده است. در این میان بیشترین تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری به بخش خدمات اختصاص یافته که در نیمه نخست امسال سهم ۳۹ درصدی از کل تسهیلات پرداختی را به خود اختصاص داده و معادل ۴۸۱ هزار میلیارد تومان بوده که نسبت به مدت مشابه سال گذشته، ۷۰ درصد افزایش داشته است. بعد از بخش خدمات و صنعت و معدن، به‌ترتیب بخش بازرگانی، کشاورزی و مسکن ۷، ۱۸، ۲۹ و ۶ درصد از کل تسهیلات پرداختی بانک‌ها و موسسات اعتباری را دریافت کرده‌اند. تسهیلات پرداختی به دو بخش کشاورزی و مسکن در ۹ ماهه سال جاری به ۸۴ هزار میلیارد تومان و ۷۰ هزار میلیارد تومان رسیده است.

دلایل رشد ۹۵ درصدی تسهیلات بانکی

گزارش منتشرشده ازسوی بانک مرکزی در ارائه دلایل برای افزایش ۹۵ درصدی تسهیلات در ۹ ماهه سال جاری دست کوتاهی دارد. براساس این گزارش ۱۲۲۰ هزار میلیارد تومان تسهیلات بانکی در ۹ ماهه سال ۹۹ به پنج بخش؛ خدمات، صنعت و معدن، بازرگانی، کشاورزی و مسکن داده شده که تأمین سرمایه در گردش هدف ۶۰ درصد از این تسهیلات بوده است. پس از آن نیز بانک‌های کشور حدود ۱۲ درصد از تسهیلات خود را با هدف ایجاد فعالیتهای اقتصادی و ۱۲ درصد را نیز با هدف توسعه فعالیت‌های اقتصادی پرداخت کرده‌اند. بانک مرکزی عوامل اصلی افزایش تسهیلات پرداختی را به افزایش منابع بانک‌ها و موسسات اعتباری، تسهیلات پرداختی به اقشار آسیب‌دیده از کرونا، تسهیلات ودیعه مسکن و افزایش تسهیلات پرداختی به شرکت‌های کارگزاری فعال در بازار سرمایه مربوط می‌داند، به‌طوری که اگر رقم تسهیلات (مستقیم) پرداختی بابت کرونا و همچنین آثار ناشی از افزایش تسهیلات پرداختی به شرکت‌های کارگزاری مزبور از کل تسهیلات پرداختی طی ۹ ماه ابتدایی سال ۱۳۹۹ خارج شود، رشد تسهیلات بانکی به ۶۳ درصد تعدیل خواهد شد. اعداد و ارقام عنوان‌شده تسهیلات بانک‌ها نه تنها به بسط متغیرهای پولی (ایجاد تورم) دامن خواهد زد، بلکه با توجه به شرایط اقتصادی کشور، بعید است صرف فعالیت‌های مولد اقتصادی شده باشد. در بررسی تاریخی این موضوع شاهد افزایش تسهیلات بانکی در حداقل ۵ تا ۳۰ درصد در سال‌های مختلف بوده‌ایم و از همین رو می‌توانیم افزایش ۳۰ درصدی در سال جاری را مطابق با الگوی تاریخی آن بدانیم. از طرف دیگر می‌توانیم ۷۵ هزار میلیارد تومان تسهیلات اعطایی بابت کرونا و همچنین حدود ۲۰ هزار میلیارد تومان وام ودیعه مسکن و... را نیز به آن اضافه کنیم و به زحمت رقم را به ۲۸۰ هزار میلیارد تومان خواهیم رساند. با این اوصاف مجموع تسهیلات بانکی به حدود ۹۰۰ هزار میلیارد تومان در ۹ ماهه سال جاری خواهد رسید که همچنان نشان می‌دهد ۲۲۰ هزار میلیارد تومان از تسهیلات پرداخت‌شده، توجیهات اقتصادی قابل قبولی ندارد. علاوه بر این، رکود و بحران حاکم بر اقتصاد ایران در سال ۹۸ و ۹۹ را بازارهای تولیدی و در عوض آن رونق توریسم بازارهای مالی این گمانه را تقویت می‌کند که افزایش پول‌پاشی سیستم بانکی در سال رکود اقتصادی، توسط بسیاری از مشتریان حقیقی و حقوقی بانکی برای کسب بازدهی به بازارهای مالی وارد شده است. باتوجه به سود بسیار بالای بازارهای بورس، دلار، مسکن و... در دوسال اخیر و پایین بودن نرخ بازپرداخت تسهیلات بانکی در مقایسه با آن، بدیهی است که بسیاری از تسهیلات بانکی به این بخش‌ها سرزیر شده است، بنابراین درمجموع دو ابهام درمورد تسهیلات بانکی در کشور قابل طرح است؛ اولاً ۴۵ درصد از افزایش تسهیلات بانکی بدون توجیه بوده و بازدهی بالای بازارهای مالی و همچنین پایین بودن نرخ بازپرداخت تسهیلات در مقایسه با تورم، توجیه‌کننده بخش دیگر آن است. حیف و میل شدن منابع بانکی و بالا رفتن تسهیلات بانکی درحالی است که این مساله ابزار نوین برای مبارزه با فقر در جهان محسوب شده، اما در کشور ما صرف نوسان‌گیری و فعالیت بسیاری در بازارهای مختلف مالی شده است.

ثروتمندان ۴ برابر فقرا وام گرفته‌اند

افزایش ۹۵ درصدی تسهیلات بانکی درحالی است که براساس آمارهای وزارت رفاه دهک‌های پایین جامعه و خانوارهای فقیر کشور از تسهیلات بانکی سهم چندانی نداشته و نخواهند داشت. این درحالی است که استفاده از تسهیلات بانکی و به‌طور خاص «اعتبارات خرد» یکی از راه‌هایی است که دولت‌ها برای افزایش تاب‌آوری خانوارهای فقیر در مواقع بحران به کار می‌بندند. دسترسی فقرا به اعتبارات خرد و تسهیلات بانکی امکان‌پس‌انداز برای آنان

میسر کرده یا دست کم اثرات نوسانات درآمدی را بر وضعیت معیشتی‌شان کاهش می‌دهد. اقتصاد کشور که چندسالی است با معضل بیکاری، پایین بودن دستمزد حقیقی و کاهش درآمد به‌خصوص در خانوارهای کم‌درآمد روبه‌رو بوده، به این مساله، معضل کرونا نیز اضافه شده است که همین مساله لزوم حمایت جدی از خانوارها را طلب می‌کند. در راستای این مساله و در حساس‌ترین شرایط اقتصادی کشور که سایه تورم همچنان برقرار است، تسهیلات وسیع بانکی در حدود ۱۲۲۰ هزار میلیارد تومان به اشخاص حقیقی و حقوقی پرداخت شده که بررسی داده‌های سال‌های قبل تأیید می‌کند که دهک‌های پایین جامعه و نیازمندان واقعی کمترین سهم را از این پول‌پاشی گسترده دراختیار داشته‌اند. به‌طور مثال، به گزارش بانک مرکزی، در سال ۱۳۹۵ تنها ۱۲ درصد خانوارها در حال بازپرداخت تسهیلات بوده‌اند و در بررسی تاریخی نیز تنها در سال ۱۳۸۹ تسهیلات‌دهی در دهک ۲ و ۱ موفق به دریافت تسهیلات شده‌اند. براساس این آمارها درحالی ۱۲۸، ۱۱۰ و ۱۹۷ هزار نفر به‌ترتیب در دهک ۳، ۲ و ۱ در حال بازپرداخت تسهیلات هستند که این تعداد در سه دهک بالایی (۹۰، ۸۷ و ۹۰) به‌ترتیب به ۴۶۹، ۴۶۹ و ۲۱۵ هزار نفر می‌رسد. به عبارت دیگر ۵ دهک بالای جامعه در مجموع ۲/۵ برابر ۵ دهک پایین جامعه تسهیلات دریافت کرده‌اند. بنابراین دو مشکل جدی در تسهیلات‌دهی بانکی ایران وجود دارد. معضل اول؛ ارزانی تسهیلات بانکی است که پایین بودن نرخ بازپرداخت تسهیلات در مقایسه با نرخ تورم و نرخ بازدهی بازارهای مالی در بلندمدت، بسیاری از وام‌گیرندگان را ترغیب به حضور در بازارهای مالی و صرف این منابع در فعالیت‌های غیرمولد می‌کند. رانتی بودن تسهیلات بانکی معضل دومی است که به توزیع بدون هدف و بسیار نابرابر تسهیلات دامن زده و باعث می‌شود بسیاری از خانوارهای کشور از این ابزار کمکی بی‌بهره بمانند.

محرومیت ۴۰ درصدی متقاضیان از وام ازدواج

سیستم بانکی کشور تناقض عجیبی دارد؛ در این سیستم تسهیلات بالایی پرداخت شده و ظاهراً شرایط دریافت این تسهیلات (ضامن، وثیقه، چک و...) برای عده‌ای راحت‌تر است، اما از آن طرف برخی در دریافت وام‌های معمولی و قرض الحسنه نیز محدودیت‌های بسیاری دارند و همین باعث توزیع نابرابر تسهیلات در کشور شده است. به عنوان نمونه، وام ازدواج یکی از وام‌های قرض الحسنه کشور است که سواً از کمک اقتصادی، اهداف اجتماعی و الایی را نیز دنبال می‌کند، اما به دلیل فراهم نبودن شرایط، بسیاری از حائزان قید دریافت آن را می‌زنند. براساس آمارهای منتشرشده مرکز پژوهش‌های مجلس؛ تنها ۶۲ درصد از متقاضیان وام ازدواج در ۶ ماهه نخست سال جاری موفق به دریافت آن شده‌اند. براساس گزارش‌ها، استان‌های کهگیلویه و بویراحمد با ۴۲ درصد، خراسان شمالی با ۴۸ درصد، کرمان با ۵۲ درصد، خوزستان با ۵۵ درصد و اردبیل با ۵۶ درصد به‌ترتیب کمترین درصد دریافت‌کنندگان وام را به‌خود اختصاص داده‌اند. عدم موفقیت بسیاری از متقاضیان در دریافت این وام، کامل نبودن شرایط دریافت اقبیل ضامن، وثیقه و... و همچنین ادعای محدودیت‌های مالی برخی بانک‌ها در پرداخت وام بوده است. بررسی استان‌های محروم گواهی بر این مساله خواهد بود که شرایط سخت وام‌گیری تجربه عدم موفقیت بسیاری از خانوارهای کم‌درآمد در اخذ وام در این استان‌ها بوده است.

تجربه جهانی اعطای وام به کم‌درآمدها

همان‌طور که گفته شد، تسهیلات بانکی «در قالب اعتبارات خرد، ابزار شناخته‌شده‌ای برای کمک به خانوارها و افراد

کم‌درآمد در اقتصادهای مختلف است که در اقتصاد ما بدان توجهی نمی‌شود. «اعتبار خرد» در فضای بین‌المللی به معنای اعطای اعتبار بدون وثیقه و با نرخ بهره پایین به فقرا است که با هدف فقرزدایی یا حمایت از کسب‌وکارهای کوچک جمعیت فقیر صورت می‌گیرد. وجه اشتراک موسساتی که در حوزه‌های تأمین مالی خرد و اعتبار خرد فعالیت دارند، ارائه خدمت به مشتریانی است که در حاشیه قرار گرفته و به‌صورت معمول به تسهیلات بانکی دسترسی ندارند. یکی از نمونه‌های اجرایی موفق اعطای اعتبار خرد، «بانک گرامین» است که در بنگلادش آغاز به کار کرد و امروزه دامنه خدمات این بنیاد به مناطق مختلف آسیا، آمریکا، لاتین و قاره آفریقا گسترش یافته است. سازوکارهای مالی بانک گرامین مبتنی بر وام دادن بدون وثیقه و تعهد گروهی است. این موسسه خوداتکا است و تنها با دریافت سپرده از وام‌گیرندگان و سایرین جذب سرمایه می‌کند. این بانک، معاف از مالیات، به سهامداران خود سود سهام پرداخت می‌کند. ارزیابی‌ها نشان می‌دهند پس از اجرای این برنامه، ۵۴ درصد وام‌گیرندگان گرامین با این وام‌ها از خط فقر عبور کردند، ۲۷ درصد به خط فقر نزدیک شدند و بازماندگی از تحصیل دختران و پسران خانوارهای محروم استفاده‌کننده از این امکانات کاهش یافت.

تجربه موفق دیگر مربوط به بانک راکیات، یکی از سه بانک اصلی دولتی در اندونزی است که گروه هدف آن را فقرا، طبقه متوسط و کسب‌وکارهای کوچک تشکیل می‌دهند. مراحل دریافت وام در این بانک از زمان درخواست حدود دوهفته طول می‌کشد و سازوکار ضمانت در این بانک هم بر وثیقه و معرف اتکا دارد. برخلاف مصادیق گفته‌شده، در اقتصاد ایران محدودیت‌های دریافت وام، شرایط سخت ضامن، وثیقه و... باعث شده است که خانوارهای کم‌درآمد سهم اندکی از تسهیلات بانکی را به خود اختصاص دهند. مورد دیگری که وام‌های خرد با بهره اندک و شرایط ساده در اختیار بسیاری از خانوارها قرار گرفت، سیاست اقتصادی ترکیه در پساکرونا بود. دولت ترکیه در واکنش به بحران کرونا بخشی از طرح خود برای مقابله با اثرات ناگوار این بحران

را به اعطای اعتبار به خانوارها اختصاص داده است. در این طرح سه بانک دولتی مسئول اعطای اعتبار به خانوارهایی شده‌اند که درآمد ماهیانه آنها کمتر از ۵ هزار لیر (تقریباً ۶۴۰ دلار) است. حداقل اعتبار اعطایی ذیل این طرح ۵ هزار لیر و سقف این اعتبارهای خرد ۱۰ هزار لیر (تقریباً ۱۴۰۰ دلار) است. این اعتبارات دست کم پول موردنیاز خانوارها برای هزینه مواد غذایی، اجاره‌خانه و هزینه انرژی مصرفی را در ترکیه پوشش می‌دهد. مهلت بازپرداخت این اعتبارات ۳۶ ماه است که ۶ ماه نخست آن به عنوان مهلت استراحت درنظر گرفته شده است. دریافت‌کنندگان این اعتبارات خرد، پس از این مدت ۶ ماهه، بسته به میزان وام‌شان ماهانه بین ۱۸۸ تا ۳۷۶ لیر پرداخت می‌کنند.

سهام عدالت و کارت بارانه وثیقه باشند

برای توزیع ایده‌آل‌تر تسهیلات در بین خانوارهای کشور و همچنین افزایش چتر پوششی وام‌های بانکی روی دهک‌های پایین جامعه، باید سه اصل؛ سادگی، دسترسی و پایداری منابعی که منتهی به تقویت «اعتبارات خرد» می‌شود را مدنظر داشت. در درجه اول سادگی و وثیقه‌زدایی است که دسترسی خانوارهای کشور را به اعتبارات افزایش خواهد داد. در درجه دوم باید توجه کرد که در اعطای اعتبارات خرد، وابستگی بیش از حد و طولانی مدت به منابع دولتی، پایداری منابع مالی موسسات و بانک‌ها را به شدت کاهش می‌دهد؛ موسسات باید، ضمن نقش به معنای اعطای اعتبار بدون وثیقه و با نرخ بهره پایین به فقرا است که با هدف فقرزدایی یا حمایت از کسب‌وکارهای کوچک جمعیت فقیر صورت می‌گیرد. وجه اشتراک موسساتی که در حوزه‌های تأمین مالی خرد و اعتبار خرد فعالیت دارند، ارائه خدمت به مشتریانی است که در حاشیه قرار گرفته و به‌صورت معمول به تسهیلات بانکی دسترسی ندارند. یکی از نمونه‌های اجرایی موفق اعطای اعتبار خرد، «بانک گرامین» است که در بنگلادش آغاز به کار کرد و امروزه دامنه خدمات این بنیاد به مناطق مختلف آسیا، آمریکا، لاتین و قاره آفریقا گسترش یافته است. سازوکارهای مالی بانک گرامین مبتنی بر وام دادن بدون وثیقه و تعهد گروهی است. این موسسه خوداتکا است و تنها با دریافت سپرده از وام‌گیرندگان و سایرین جذب سرمایه می‌کند. این بانک، معاف از مالیات، به سهامداران خود سود سهام پرداخت می‌کند. ارزیابی‌ها نشان می‌دهند پس از اجرای این برنامه، ۵۴ درصد وام‌گیرندگان گرامین با این وام‌ها از خط فقر عبور کردند، ۲۷ درصد به خط فقر نزدیک شدند و بازماندگی از تحصیل دختران و پسران خانوارهای محروم استفاده‌کننده از این امکانات کاهش یافت.

تجربه موفق دیگر مربوط به بانک راکیات، یکی از سه بانک اصلی دولتی در اندونزی است که گروه هدف آن را فقرا، طبقه متوسط و کسب‌وکارهای کوچک تشکیل می‌دهند. مراحل دریافت وام در این بانک از زمان درخواست حدود دوهفته طول می‌کشد و سازوکار ضمانت در این بانک هم بر وثیقه و معرف اتکا دارد. برخلاف مصادیق گفته‌شده، در اقتصاد ایران محدودیت‌های دریافت وام، شرایط سخت ضامن، وثیقه و... باعث شده است که خانوارهای کم‌درآمد سهم اندکی از تسهیلات بانکی را به خود اختصاص دهند. مورد دیگری که وام‌های خرد با بهره اندک و شرایط ساده در اختیار بسیاری از خانوارها قرار گرفت، سیاست اقتصادی ترکیه در پساکرونا بود. دولت ترکیه در واکنش به بحران کرونا بخشی از طرح خود برای مقابله با اثرات ناگوار این بحران

